

פיוט אשכנזי חדש על פדיון הכלה השבויה ממצרים הפיוט "אמון נוא" לר' מנחם בר' מכיר

יום טוב ליפמן צונץ, בספרו הגדול על הפיוט, העיר על הדמיון שבין כמה פיוטים העוסקים ביציאת מצרים, שבהם מתוארת כנסת ישראל ככלה והשליחים שנשלחו לפדותה, משה ואהרן, מנהלים משא ומתן עם פרעה לפדיון הכלה השבויה, שחתנה, הקב"ה, מחכה לה "להתחתן" אתה.¹

עזרא פליישר הפנה תשומת לב לשכיחותו של סיפור אלגורי זה של פדיון כלה, דהיינו כנסת ישראל במצרים, על ידי חתנה, הקב"ה. הראשון שכלל בפיוטו את הסיפור הזה היה ר' אמתי, הפייטן האיטלקי, שהשתמש בו בפיוט מהסוג "זולת" שכתב לחתונת אחותו. אף על פי שהרבה אלמנטים בפיוט זה מיוסדים על אגדות חז"ל, הסיפור עצמו שמסופר בו על בואם של שליחים לשכנע את פרעה בטענות הלקוחות מההלכה לשחרר את הכלה ולתת לה להתחתן עם חתנה המחכה לה, אינו נמצא בספרות התלמודית-מדרשית. אין לדעת אם בזמנו של ר' אמתי היה קיים סיפור כזה שנאבד מאתנו מאז או אולי ר' אמתי או אחד מקודמיו יצר את הסיפור באופן עצמאי. אחרי ר' אמתי באו פייטנים אחרים מאשכנז ומצרפת שפייטו גם כן זולתות על הנושא הזה. פליישר גם גילה זולת מר' יוסף אבן אביתור הספרדי שבו הוא מחקה את סיפורו של ר' אמתי. הזולתות האלה נועדו לשבת הגדול, לפסח או לשבת חתונה.² השימוש בפיוטים זהים לזכר יציאת מצרים ולחגיגת חתן וכלה, מראה על החשיבות הגדולה שבה התייחסו היהודים בימי הביניים לשמחות פרטיות, וגם על מרכזיותו של הרעיון של האהבה האלוהית בין כנסת ישראל ובין הקב"ה. הסיפור האלגורי של האהבה בין החתן ובין הכלה היה מתאים בעיני הפייטנים והמתפללים לציון מאורע לאומי-היסטורי ולציון מאורע פרטי. היחיד והציבור תיארו אהבה אלוהית ואהבה אנושית בתמונות ומושגים זהים והגבול בין הכללי ובין הפרטי ניטשטש בפיוטים אלה. הסיפור המסופר בחרוזים היה עממי במהותו בתיאור הגעגועים של החתן והכלה זה לזה, מרתק על ידי הצגת העימות בין המלך הרשע המחזיק כלה שבויה ובין שליחים אמיצים הבאים לפדותה, ומשעשע על ידי תיאור המשא ומתן הפלפולי שבין המלך, דהיינו פרעה, ובין השליחים, משה ואהרן. במשא ומתן זה מתווכחים המשתתפים

ראה 3, 122 n. 1, 72 pp. L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865.

2 ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם ובהתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 697-698, וראה מאמרו הנזכר שם בהערה 44. פיוטו של אמתי נדפס גם בשירי אמתי, מהר"י דוד, ירושלים תשל"ה, עמ' 90-86. פליישר, שם, עמ' 698 כותב: "רבים הזולתות המרכז אירופיים השבים ומספרים את סיפורו של ר' אמתי". בהזדמנות אחרת, אי"ה, אני מתכוון לרשום אותם ולדון בהם.

בטענות הלקוחות מהלכות פדיון האמה העבריייה, ופרעה מתגלה כבקי בעניינים אלה. בכתב־יד זעיר השמור בספריית בית המדרש לרבנים באמריקה (מס' 8972, דף כב ע"ב) נמצא פיוט בלתי ידוע כזה מר' מנחם בר' מכיר, שחי באשכנז במאה ה"א. מנחם היה אחד מבני המכירי המפורסמים, שחיבורם "מעשה המכירי" הוא מקור חשוב מאוד לתורתם של חכמי אשכנז הקדומים.³ כתב־היד הוא מאשכנז מהמאה ה"ג והוא מכיל אוסף פיוטים לשבתות מיוחדות.⁴ הפיוט הוא "זולת לשבת הגדול". בספר "ערוגת הבשם" נמצא פירוש ארוך לפיוט זה, אבל היות והמקור עצמו לא היה ידוע בשעת הוצאתו של הספר, דברי הפירוש נשארו סתומים.⁵ כעת, עם הפיוט בדינינו, אפשר להבין גם את דברי בעל "ערוגת הבשם". פיוטו של ר' מנחם בר' מכיר דומה בתוכנו לשאר הפיוטים מסוג זה וגם הוא מציג דר־שיח דמיוני בין פרעה ובין משה ואהרן בעניין פדיית השבויה מהשבי המצרי. הפיוט בנוי מסטרופות בנות ארבעה טורים, כשהטור האחרון הוא פסוק מהמקרא. בכל טור שש מילים בדיוק, מלבד בטור הרביעי המביא פסוק כלשונו. הסימן האלפביתי הוא: אאב, גגד וכן הלאה. אחרי גמר הא"ב בא סימן: מנחם בן רבי מכיר חזק ואמץ בתורה לעד אמן. נראה שלפני צונץ היה טקסט שונה מזה שלנו ועל זה מראה הסימן שמובא על ידו (מנחם בן רבי... צבור לעד אמן).⁶

והנה לשון הפיוט:

1 אָמוֹן נוֹא הוֹבֵא נְזִיר אֲחִים אֲדָנִי
אָנוּס עַל פִּי הַדִּיבֵר, רֹאשׁ אֵיתָנִי
בָּא בְעֵמֶק חֶבְרוֹן לְקָיִים עֲצָה וְתָנָא
כִּי הֵיטָה סֶבֶה מֵאֵת ה' (מלכים א יב טו)

5 גְּרָמָה לָתֶם זְכוּתוֹ בְּשִׁלְשָׁאוֹת לֹא עוֹנָה
גּוֹלְגֵל דָּבָר וְהוֹרֵד כָּל־כֹּל שֶׁם רֹאשׁוֹנָה
דְּמִיֹּן הָאֵם רָצָה אַחֲרֵי בֶן בְּטָנָה
כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמֶיהָ עַל בְּנָה (מלכים א ג כו)

הָאָדוֹן הַבְּטִיחוֹ הוּא וְזָרְעוֹ עַת בּוֹאוּ
10 הַיּוֹת עִמָּם בְּרִדְתּוֹ מִנֶּנְן שְׂכָעִים יִמְלָאוּ

3 א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 361 ואילך; על פיוט ר' מנחם, שם, עמ' 373; ובהערה 63 שם מזכיר גרוסמן את הפיוט שלנו.

4 על כתב־יד זה ראה מה שכתב ב' נרקיס, "ציורים לעשרת הדיברות במחזור אשכנזי זעיר בן המאה השלוש-עשרה", עשרת הדיברות בראי הדורות, בעריכת ב"צ סגל, ירושלים תשמ"ו, עמ' 389-407. וראה במאמרי העומד להופיע בספר היובל לכבוד הפרופסור אברהם הולץ (להלן, עמ' 190-208).

5 ספר ערוגת הבשם – כולל פירושים לפיוטים לרבנינו אברהם ב"ר עזריאל, מהד' א"א אורבך, ג, ירושלים תשכ"ג, עמ' 143-148. וראה בהערה 25 שם: "זולת לשבת הגדול לר' מנחם בר' מכיר ד.א. 5586. לא נדפס וגם לא נרשם ברשימת המכון לחקר השירה העברית".

6 על הסימן ראה צונץ (לעיל, הע' 1), עמ' 298. וראה בספר ערוגת הבשם, שם, עמ' 148, המביא את ראשי החרוזים ואת המילים שבהם מסומן שמו של המחבר.

- ובִשֵּׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף עֲלוֹתָם אוֹתוֹ יִמָּצְאוּ
בְּתוֹכָם וּבְכוֹאֵם יָבוֹאוּ וּבִצְאָתָם יֵצְאוּ (יחזקאל מו י)
- זוֹרוּ וּבֹא הַמוֹעֵד צֵאת כָּלָה מִסְבְּלוֹתֶיהָ
זָכֹר לָהּ חֲתָנָה חֶסֶד אֶהְבֵּת כְּלוּלוֹתֶיהָ
חֲנֻטָּה פִּגְיָה כָּכֹר וְהִיא חוֹמָה וּמִגְדָּלֶיהָ 15
כְּפוֹרֶחֶת עֲלֵתָה נִצָּה הַבְּשִׁילוֹ אֲשֶׁר־לוֹתֶיהָ (בראשית מ י)
- טָכוּס פָּנוּי לְטִירוֹן שִׁבֵּט בְּנֵי לוֹיָהּ
טוֹבִים הַשָּׁנִים הֵם תְּאוֹמֵי צִבְיָה
יִדְעֻם לְרוּץ לְדַבֵּר עַל לֵב הָעֵבְרִיָּה:
הַתְּפִתְחֵי מוֹסְרֵי צִוְּאָרָךְ, שִׁבְיָה (ישעיה נב ב) 20
- כְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָ[ה] סְגוּלָתִי הַכֹּלָה
כְּבוֹשָׁה חֲבוּשָׁה עִם בְּנֵי נוֹף לְשִׁפְלָה
לִוְקָחָה חִינָם לְאַמָּה הַוּגְלַת שְׁלוֹמִים כּוֹלָה
הַכְּצַעֲקָתָה הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָלָה (בראשית יח כא) 25
- מִלֶּאכֵיו חֲנַס הִגִּיעוּ לְמוֹשֵׁל חָם הָאֲשָׁם:
”מִדּוּעַ הִחֲזַקְתָּ בְּבַת יְדִידוֹת נָשִׁים
נִכְוֹנָה הִיא לְהַתְקַדֵּשׁ לְהַתְפָּאֵר שָׁבוּ וְלָשִׁם
חֶפֶץ בָּהּ הַמֶּלֶךְ וְנִקְרָאָה בָּשָׁם” (אסתר ב יד) 30
- סְבֻלוֹנוֹת הַרְבֵּ[ה] מְאֹד מִהֵר וּמִתֵּן בְּתוּלָה
שְׂדוֹת וְכָרְמִים וְזִיתִים הַנִּדִּין לָהּ לְהַשְׁתִּילָה 30
עֵיתָה עַת דּוֹדִים בְּעַדֵּי עַדִּים חֲתוּלָה
וַיִּבְהֵל אֶת תַּמְרוּקִיָּה וְאֶת מְנוּתִיָּה לָתֵת לָהּ (אסתר ב ט)
- פָּתִי שִׁיחוֹת הָעַמִּיק פִּי זָדוֹת וּמַעֲקָשׁוֹת:
”פִּידִיּוֹן אִמָּה אִיָּה וְאֵל תִּלְאוּ בְּבִקְשׁוֹת
צְרוּרוֹת כֶּסֶף שִׁיקְלוּ וְחִידְלוּ מִשּׁוֹל הַקְּשׁוֹת” 35
וַיִּתְנַבֵּר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אֹתָם קִשּׁוֹת (בראשית מב ז)
- קְדוּשִׁים עָנוּ לְסֹכֵל: ”כֵּלָא עֲתִד תִּאֲסֵף
קוֹנָה אֲפּוֹא מְכָרָה הִתֵּל אֶל תּוֹסֵף
רְצוּצָה עֲשׂוּקָה בְּאֶפֶס אֲמַר לְגֵאָלָה בְּכוֹסֵף
יַעֲשֶׂה לָהּ וַיִּצָּאָה חִינָם אֵין כֶּסֶף” (שמות כא יא) 40
- שָׁב וְהָשִׁיב תּוֹאנָה: ”מַה־תִּסְפְּרוּ נִדְנִיָּה
שִׁפְחָה נִחְרַפְתָּ לְאִישׁ אֲנִי זָנַתִּי עַדְנִיָּה

- תולדותיה לי הם פדת משפטי דיניה
האשה וילדיה תהיה לאדוניה (שמות כא ד)
- 45 "מורה שקר ותרמית", הצו עליו נבונים
"נערה שבח[ה] לאב ולפעל שקר לבנים
חתן אב ואדון לה והפדה מעלבוניו
שלח תשלח את האם ואת הבנים" (דברים כב ז)
- 50 "מה אתם ודבריכם", נגד ירק ירוק
"בדברי שקר תשעו ותשעשעו כי יפרוק
נרפים אתם נרפים" בפיו שרק שרוק
רשע יראה רע וכעס שיניו יחרוק (תהלים קיב י)
- 55 רבו בו עפרים: "הופרע עצתך בפרעה
בזות דבר המלך גמולך ישולם לפרעה"
יעירה תרוץ לחוגב, ארץ לא זרועה
עד אשר [לא יבואו ימי הרעה] (קהלת יב א)
- 60 "מי ה' לא ידעתי", העיז לדברה
"כן תפריעו כלה מוטות עול לשברה
יצוא לא תצא למדבר עבור מעברה
ואתם פנו לכם וסעו המדברה" (דברים א מ)
- רעים צירי אמה משיבי מלחמה שעה
חשו להשיב לשולחם דברי אמת לשעה:
"זקוקתך כמיהה מאד מן העפר לנעה
פזאת וכזאת דברה הנעה (מלכים ב ה ד)
- 65 ומאז באנו לדבר בשמך אלהי העברים
אויב אטם אנו כפתן לקול חברים
מי ומי הולכים לכו נא הגברים
והנה הוא שם לה עלילות דברים" (דברים כב יד [יז])
- 70 צור נגפו בנאמנים זה בא וזה הולך
בתשע נוגע ולא נפגע סחוב והשלך
ורידוי אחרון הכביד ותהום כל פלך
כי כלתה אליו הרעה מאת המלך (אסתר ז ז)
- ליל נלקחה האם ונתנגע בית לצון
עיתה – שימור לבת היות מאז ולקיצון
דמים בסוסה פסוחה חופזה צאת לרצון
היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן (שיר השירים א ח)

אַחַר נְהַפֵּךְ לְבָבְכֶם לְמוֹ עֲבֹדוֹת לְהַחְזִירָה
מִשְׁכֶּם יָם וְהַשְׁלִיכֶם בְּמִידָה שְׁוֹה גְזִירָה
נִקְוֹדוֹת וְתוֹרִים יְתִירִים פְּתָרִים דּוֹד הַנְּזִירָה
אַלְקִים לָנוּ מִחֶסֶד וְעֹז עֲזָרָה בְּצָרָה (תהלים מו ב)

הפיוט עשיר ברמזים לאגדות חז"ל, והפייטן שיזר אותם בפיוטו באמנות ובזריזות גדולה. להלן נשתדל לחשוף את מקורותיו ולפעמים נביא גם את דברי הפירוש שב"ערוגת הבשם" (עה"ב) ונעיר על הגירסאות השונות משלנו המובאות שם.

1. אֲמוֹן נֹא – מִצְרִים, הַשְׁוֹה נַחוּם ג. ח. בעה"ב: "וּמִן הַדִּין הִיָּה לֹמַר נֹא אֲמוֹן הוּבֵא' אֶךְ מִפְּנֵי כִּדִּי לְהַתְחִיל בֵּא' הִיפֵּךְ". נִזִּיר אֲחִים – יוֹסֵף, הַשְׁוֹה בְּרֹאשִׁית מִט כו ודברים לג טז. בעה"ב: "נִזִּיר אֲחִיו". אֲדִנִּי – הַשְׁבֵּטִים. בעה"ב: "שְׁבֵטִים קוֹרֵא אֲדִנִּים כִּי הֵם עִיקָר כְּמוֹ אֲדִנִּי בֵּית".
- 2-3. מִיּוֹסֵד עַל בְּרֹאשִׁית רַבָּה פֶּד יג, מֵהֶד' תִּיאֹדוֹר־אַלְבֶּק עמ' 1016: "וַיִּשְׁלַחְהוּ מִעֵמֶק חֲבֵרוֹן (בְּרֹאשִׁית לו ז) ... הֵלֶךְ [יוֹסֵף] לְהַשְׁלִים הָעֵצָה הָעֲמוּקָה שֶׁנָּתַן הַקֶּב"ה בִּינוּ וּבִין חֶבֶר הֵנָּה שְׁקִיבֹר בַּחֲבֵרוֹן [= אֲבֵרָה]: וְעַבְדּוֹם וְעֵינוּ אוֹתָם (בְּרֹאשִׁית טו יג); וְרֹאה סוּטָה יֵא ע"א, רִש"י ד"ה וַיִּשְׁלַחְהוּ מִעֵמֶק חֲבֵרוֹן: "בִּיּוֹסֵף מִשְׁתַּעִּי קָרָא כְּשֶׁשְׁלַחוּ יַעֲקֹב אֶצֶל אֲחִיו וְהוּא תַחֲלִיל סִיבַת יִרְדֵּית יִשְׂרָאֵל לְמִצְרַיִם". יוֹסֵף יִרַד לְמִצְרַיִם כִּדִּי לִקְיִים אֶת מֵה שֶׁאֲמַר הַקֶּב"ה לְאַבְרָהָם בְּבֵרִית בֵּין הַבְּתָרִים "כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרַעְךָ וְכו' (וְכָךְ פִּירֵשׁ בַּעַל עַה"ב). אֲנוֹס עַל פִּי הַדִּיבֹר – כִּלְשׁוֹן הַהֲגָדָה שֶׁל פֶּסַח: "וַיִּרַד מִצְרַיִם – אֲנוֹס עַל פִּי הַדִּיבֹר". רֹאשׁ אִיתָנִי – "אִיתָנִים" הוּא כִּינוֹי שֶׁכִּיחַ לְאַבֹּת ו"אִיתָן" הוּא כִּינוֹי לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ, הַשְׁוֹה פְּסִיקְתָא דְּרַב כְּהֵנָּה, מֵהֶד' מְדַלְבּוּסִים עמ' 61 ועמ' 464.
4. כִּי הִיתָה סִיבָה – הַשְׁוֹה בְּדִבְרֵי רִש"י הַמּוּבָאִים לְעִיל (טור 2-3).
- 5-8. רֹאה שֶׁבַת פֶּט ע"ב: "רֹאיוּ הִיָּה יַעֲקֹב אֲבִינוּ לִירַד לְמִצְרַיִם בְּשִׁלְשָׁאוֹת שֶׁל בְּרִזָּל אֲלָא שׁוֹכְתּוֹ גְּרָמָה לו'". וְרֹאה מִדְּרַשׁ תַּהֲלִים, מֵהֶד' בּוֹכֵר עמ' 450-451: "רֹאיוּ הִיָּה יַעֲקֹב לִירַד בְּמִצְרַיִם בְּשִׁלְשָׁאוֹת שֶׁל בְּרִזָּל וְעֵשָׂה הַקֶּב"ה כְּמָה מְגַנְגָּאוֹת [= תַּחְבּוּלוֹת] כִּדִּי לְהוֹרִידוֹ בְּכַבּוּדוֹ... מִשֶּׁל לִפְרָה שֶׁהָיוּ מִבְּקִשֵּׁן לְמִשְׁוֹן אוֹתָהּ לְמִקּוּלִין שֶׁלָּה וְלֹא הִיתָה נִמְשַׁכֶּת, מֵה עָשׂו, מִשְׁכּוֹ בְּנָה תַחֲלָה וְהִיתָה רָצָה אַחֲרוּיוֹ". הַשְׁוֹה בְּרֹאשִׁית רַבָּה ו ב, עמ' 1052-1053 וּבִמְנַחַת יְהוּדָה שֶׁם (וְכָךְ פִּירֵשׁ בַּעַל עַה"ב). כִּלְכַּל – יוֹסֵף, רֹאה פְּסִיקְתָא דְּרַב כְּהֵנָּה, עמ' 61.
- 9-12. הָאֲדוֹן הַבְּטִיחוֹ וְכו' – עַה"ב: "כְּמוֹ שֶׁנִּי אֲנִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה" (בְּרֹאשִׁית מו ד). רֹאה מְכִילְתָּא דְּרִשְׁבִּי, מֵהֶד' אֲפִשְׁטִיין־מִלְמַד עמ' 1: "כְּשִׁירְדוֹ יִשְׂרָאֵל לְמִצְרַיִם, שְׂכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנִּי אֲנִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה. וְכַשֵּׁעֲלוּ, שְׂכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנִּי וְאֲנִי אֶעֱלֶךְ גַּם עֲלֶה (שֶׁם)". רֹאה ש' שְׁפִיגֵל, אֲבוֹת הַפִּיּוֹט, נִיּוֹ יוֹרֵק וִירוּשָׁלַיִם תִּשְׁנ"ז, עמ' 308 וְאֵילֶךְ. רֹאה גַם פְּרָקִי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר פֶּל"ט: "וְכַשְׁבָּאוֹ לְגַבּוֹל מִצְרַיִם נִתְיַחֲסוּ כָל הַזְכָּרִים... הָרִי שְׁבַעִים חֲסֵר אַחַת וְכַתִּיב בְּשַׁבְעִים נֶפֶשׁ יִרְדּוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיִמָּה (דְּבָרִים י כה), מֵה עֲשָׂה הַקֶּב"ה, נִכְנַס עִמָּהֶם, לִקְיִים מֵה שֶׁנֶּאֱמַר אֲנִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה (בְּרֹאשִׁית מו ד). וְכַשֵּׁעֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם נִתְיַחֲסוּ כָל הַגְּבָרִים ס' רַבּוֹא חֲסֵר אַחַד, מֵה עֲשָׂה הַקֶּב"ה, נִכְנַס עִמָּהֶם, לִקְיִים מֵה שֶׁנֶּאֱמַר אֲנִי אֲרַד עִמָּךְ וְאֲנִי אֶעֱלֶךְ גַּם עֲלֶה (שֶׁם)". יִבּוֹאוּ בְּתוֹכָם וְכו' – שִׁיבּוֹץ מוֹצֵלַח שֶׁל הַפְּסוּק "וְהַנְּשִׂא בְּתוֹכָם כְּבוֹאָם יִבּוֹא וּבְצֵאתָם יִצְאוּ" (הַכְּתִיב), וְהַפִּיּוֹט שִׁנָּה אֶת שְׁנֵי הַפְּעִילִים לְלִשׁוֹן רִבִּים. סְטֵרוּפָה זוֹ מֵהוּוֹה מַעֲבֵר וְכַעֲיֵן הַכְּנָה לְסְטֵרוּפָה הַבָּאָה: כֵּאֵן הַפִּיּוֹט אֹמֵר שֶׁהַקֶּב"ה יַעֲלֶה יַחַד עִם יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וּבְהַמְשָׁךְ יַתְחִיל לְסַפֵּר אֶת הַסִּפּוּר שֶׁל הָאֱהָבָה בֵּין ה' חֲתָן" וְה' כְּלָה".
13. זוֹרֵז וְכו' הַמּוּעַד וְכו' – הַקֶּב"ה קִיצֵר אֶת גְּלוֹת מִצְרַיִם. מוּעַד הַגָּאוּלָּה בֵּא אַחֲרֵי מֵאֲתַיִם וְעֶשֶׂר שָׁנִים וְלֹא אַחֲרֵי אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לְאַבְרָהָם (בְּרֹאשִׁית טו יג). רֹאה פְּסִיקְתָא דְּרַב כְּהֵנָּה, עמ' 88. וְרֹאה לְהֵלֶךְ טוֹר 75. צֵאת כָּלָה מִסְּבֻלוֹתֶיהָ – עַל פִּי שְׁמוֹת ו'.
14. זָכַר לָהּ חֲתָנָה חֲסֵד אֱהָבַת כְּלוּלוֹתֶיהָ – עַל פִּי יִרְמְיָה ב. ב. בעה"ב: "זָכַר לָהּ מִתְּנָה" וּמִפְּרֵשׁ: "זָכַרְתִּי לָךְ חֲסִיד נְעוּרַיִךְ אֱהָבָת כְּלוּלוֹתַיִךְ בְּגִימָה זֶה"וֹ אֲזַכֵּר" מִתְּנָה הַתּוֹרָה". וְכִנְרָאָה הַנוֹסֶת הִיָּה מְשׁוּבֵשׁ כְּכֹר בְּזִמְנוֹ וּבִמְקוֹם "חֲתָנָה" שֶׁלְּפָנָיו, שְׁמֵתָאִים הֵיטֵב לְתוֹכָן הַסְטֵרוּפָה, הִיָּה לְפָנָיו "מִתְּנָה".
- 15-16. עַל פִּי שִׁיר הַשִּׁירִים ב יג, שֶׁם ח י, וְהַפִּיּוֹט מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם לְצִיּוֹן שֶׁכֵּלָה הִבִּיָּאָה סִימְנֵי בְּגִירוֹת, וְרוֹמֵז בֹּזֶה לְמִשְׁנֵה לְקִידוּשֵׁין פ"א מ"ב: "יִתִּירָה עֲלֵיו אִמָּה הָעַבְרִיָּה שְׁקוֹנָה אֶת עֲצָמָה בְּסִימְנֵין". וְרֹאה

להלן טור 23 ועוד. כפורחת עלתה נצה – ראה הפירוש בעה"ב 144 וראה גם שם, עמ' 134, והוא על פי חולין צב ע"א: "והיא כפרחת, הגיע זמנן של ישראל לפרות ולרבות... עלתה נצה, הגיע זמנן של ישראל ליגאל... הבשילו אשכולותיה ענבים, הגיע זמנה של מצרים לשתות כוס התרעלה". במדרש זה יש לראות גרעין להתפתחות הסיפור שלפנינו.

17. בעה"ב מובאות שתי גירסאות, האחת: "טכוס פנוי לטירון", כמו שלפנינו; השנייה, על פי "יוצרות שכת' בס: טפוס לטירוג". וראה הפירוש שם. לגירסא שלפנינו השווה שמות רבה, מהד' א' שנאן עמ' 119: "בשעה שנגלה הקב"ה למשה טירון היה משה לנבואה"; וראה שם, עמ' 172-173: "שכטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם עומדים פנויים אתם אומרים: נלכה נזבחה לאלקינו (שמות ה, ח)". בלי ספק הפייטן מתכוון למקורות אלה או לדומים להם, אבל בכל זאת הטור קשה להולמו בדיוק.

18-19. טובים השנים וכו' – על פי קהלת ד ט, ושיר השירים ד ה, והכוונה למשה ואהרן וכך נדרש בשיר השירים רבה על הפסוק הנ"ל. תאומי הצביה/ ידעם לרוץ וכו' – בעה"ב (עמ' 141 ו-146): "כשני עפרים תאומי צבייה נדרש על משה ואהרן שהיו רצים בשליחות הק' כצבי"; וראה מה שכתב אורבך שם, עמ' 141 הע' 97, שבשיר השירים רבה ד ה, ובאגדת שיר השירים נדרשת התחלת הפסוק על משה ואהרן, אבל אין דורשים את הדימוי לשני עפרים. ידעם... לדבר – השווה התפילה המפורסמת לשליח ציבור, "היה עם פפיות" (מחזור לראש השנה, מהד' ד' גולדשמידט, עמ' 230): "היה עם פפיות שלוחי עמך... הורם מה שיאמרו/ הבינם מה שידברו... ידעם היך יפארו"; וכפי שמעיר גולדשמידט, שם, הדברים מיוסדים על הפסוק הנאמר על משה ואהרן, "ואנכי אהיה עם פיך ועם פיהו" (שמות ט ט). לב העבריה – האמה העבריה, על פי דברים טו יב.

21. כבודה וכו' – תהלים מה יד. סגולתי – על פי "והייתם לי סגלה" (שמות יט ה).

22. כבושה – על פי ירמיה לד טז: "ותכבשו אתם להיות לכם לעבדים ולשפחות". חבושה – שכיח בלשון חז"ל: "חבוש בבית האסורים" (ברכות ה ע"ב ועוד). בני נוף – מצרים (ירמיה ב טז).

23. לוקחה חנים וכו' – על פי ישעיה נב ג-ה. הוגלת שלומים וכו' – ירמיה יג יט. בעה"ב: "והפייט שמביא זה הפסוק לזה שבתחילה ירדו דרך שלום ואחר כך החזיקו בהם עבדות והכי אמר' בפ' כל שעה (פסחים לט ע"א), מרור תחילתו רך וסופו קשה וכו'", כלומר, שבעל עה"ב סובר שהפייטן דרש את המילה "שלומים" במובן שלום.

25. מלאכיו וכו' – על פי ישעיה ל ד. בעה"ב: "מה שעשה הפייט מלאכיו חנם הגיעו, פי' מלאכיו של הקב"ה הם משה ואהרן הגיעו למצרים להאשים את פרעה שהוא מושל חם".

26-27. בבת ידידות נשם – כמו ידידות נפש, ראה ירמיה יב ז. שבו ולשם – אבנים טובות (שמות כח יט). נשם היא מילה פייטנית במקום נשמה, ראה למשל בפיוט גשם לקלירי, "אף ברי" (מחזור לסכות, מהד' ד' גולדשמידט שם, עמ' 404), שחזרו לשם עם נשם: "...בצחות לשם... לנפוחי נשם".

29-30. סבלונות – קידושין פ"ב מ"ו: "המקדש... ששלח סבלונות". מהר ומתן – בראשית לד יב. שדות וכרמים וזיתים – דברים ו יא; תהלים קז לו. הנדין לה – מילה פייטנית מלשון "נדן" והובאה על ידי צונץ כדוגמא יחידית לצורה זו מהפיוט שלפנינו, ראה *Die synagogale Poesie des Mittelalters*, פרנקפורט 1920, עמ' 433. לפני בעל עה"ב הייתה כנראה גירסא אחרת, משובשת: "כי דינה היה לחננה".

31. עיתה עת דורים וכו' – יחזקאל טז פסוקים ד, ז, ח. עת – בכתב-היד בטעות: את.

33. פתי שיחות וכו' – השווה משלי כב יד. שיחות – אולי צ"ל בשי"ן שמאלית: שיחות. בפסוק "נְרוֹת", אבל בכתב-היד: זדות; ואולי טעות היא. בעה"ב: "פתי שיח' העמיקה פי ורות ומעקשות". לפנינו נקוד זדות ובעה"ב נְרוֹת, ומעיר בפירושו (על ניקוד המילה במשלי הנ"ל): "צריכה דיקדוק למה לא ננקד נְרוֹת כמו וישבה בגירות דירמיה" (מא יז). ומעקשות – השווה ישעיה מב טז.

34-35. פידיון אמה איה וכו' – פרעה דורש כסף בעבור פדיון האמה השבויה, ואינו מוכן לשחררה חנם. וחידלו משול הקשות – בעה"ב שני פירושים: (א) "וחדלו משול הקישות: תיבת משול מלשון שול תשולו לה מן הצבתים (רות ב, טז), לשו' השלכה, וש' משול נדגש, ותיבת הקישות לשו' השמעת קול, כמו קיש קיש קריא (בבא מציעא פה ע"ב). ופתר': מליצה חדלו מהשליך, השמעת קול הדיבור, כלומר' חדלו מלדבר דברי' בטלים... ולשון השלכה נופל בדיבור... והוא קרוב ללשון

- נטיפה...". (ב) "וחדלו ממשול הקישות, ופי' מלמשול דברים שדבריתם אינם אלא כמשל". ואולי "הקשות" מלשון הקיש, המונח התלמודי, ופירושו הדבר: פרעה אומר למשה ואהרן שלא ישתמשו בטענות "פלפוליות" אלא ישלמו כסף ואז יהיה מוכן לשחרר את הכלה. ואל תלאו – השווה איוב טז ז. צרורות כסף – בראשית מב לה.
37. קדושים – משה ואהרן. ענו לסכל בלא עתך תאסף – השווה קהלת ז יז.
- 38-39. קונה איפוא מכרה וכו' – קשה להולמו ואולי פירושו: אל תהתל בנו להגיד שהקב"ה שקנה (קידש, אירס) את כנסת ישראל, את הכלה, אכן מכר אותה ובגלל זה הוא חייב לשלם לך כסף כדי לפדותה. זה לא ייתכן, ולכן אין צורך שהוא ישלם כסף אלא הוא יגאל אותה חנם, באפס כסף. התל אל תוסף – שמות ח כה. רצוצה עשוקה – השווה דברים כח לג. באפס – בלי כסף, חנם. בעה"ב: "פי אמ' הקב"ה לגאלה באפס דמים כמו שנ' חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו" (ישעיה נב ג). לגאלה בכוסף – בעגועים של אהבה, השווה תהלים פד ג.
- 41-44. שב והשיב וכו' – פרעה השיב להם: למה לכם לדבר על הנדוניה שלה, הלא היא תישאר אצלי כשפחה ולא אשחרר אותה כי היא וילדיה שייכים לי לפי דין התורה. תואנה – עלילה, על פי שופטים יד ד. שפחה נחרפת לאיש – ויקרא יט כ. אני זנתי עדינה – אני פרנסתי אותה במעדנים.
45. מורה שקר ותרמית – משה ואהרן משיבים לפרעה: אתה מורה הוראה שלא כהלכה, דברך הם שקר ותרמית (על פי ירמיה יד יד). הצו – רבו אתו, על פי במדבר כו ט.
- 46-47. נערה שבחה לאב וכו' – הקב"ה, הוא גם חתן וגם אב וגם בעל (אדון) לה, והכול מגיע לו ממנה. נערה שבחה לאב – על פי קידושין ג ע"ב: "כל שבח נעורים לאביה". ולבעל שחר לבנים – ובתור בעל שייך לו כל מה שהיא הרוויחה מעשיית הלבנים (בעבודה שעבדו במצרים). והפדה מעלבוניהם – והוא יפדה אותה מעלבוניהם. בעה"ב: "פי" הקב"ה חתנה ואביה ואדון לה. וי"ו והפדה שבפיוט מהפך מלשעבר להבא".
- 49-51. מיוסד על שמות רבה, עמ' 174: "התחיל מחרק עליהם שניו ואומר: נרפים הם". וראה שם, עמ' 177: "נרפים אתם נרפים – חרק עליהם שינוי והתחיל מחרס". נגרס – איכה ג טז: "ויגרס בחצץ שני". ירק ירוק – במדבר יב יד. בדברי שקר תשעו ותשעשעו – שמות ה ט, ישעיה כט ט. ראה שמות רבה, עמ' 175, הדורש "ואל ישעו בדברי שקר" שבפסוק בשמות הנ"ל מלשון ששועים: "אמר להם פרעה תכבד העבודה... ואל יהו משתעשעים". בכתב-היד: ותשועשוע. כי יפרוק – כאשר יפרוק את עולו. נרפים אתם נרפים – שמות ו יז. שרק שרוק – השווה איכה ב טז: "כל איביך שרקו ויחרקו שן".
52. הטור הוא הבאה מתהלים קיב י, אבל יש בו שינוי כי בפיוט כתוב "רשע יראה רע וכעס" ולשון הפסוק "רשע יראה וכעס".
- 53-56. סטרופה קשה להבנה. טור 55 אינו מנוקד בכתב-היד מכיוון שהמעתיק לא הבין את פירושו או שסירב לגלות לציבור את המשמעות החריפה של הדברים. גם בעל עה"ב מתקשה בפירושו. רבו בו עפרים – משה ואהרן רבו עם פרעה והטיחו דברים בפניו. עה"ב: "משה ואהרן נקראו עופרים שנ' שני שדיין כשני עפרי' תאומי צבייה, שהיו רצים בשליחות הקב"ה כצבייה. ד"א שהיו משימים עצמם כעפר, שנ' ונחנח מה כי תלינו עלינו" (שמות טז ז). ראה לעיל, טור 18. הופרע עצתך בפרעה – בעה"ב הגירסא: "הפרע עצתך נפרעה" ומפרשו: "רבו משה ואהרן בפרעה ואמרו לו הפרע, נתבטלה עצתך". הוא מביא את הפסוק בירמיה מ"ד ל', כיסוד לדברי הפייטן ודן בכתיב המילה "הפרע" אם בה"א או בחי"ת. בזות דבר המלך – אסתר א ג, יז. גמולך ישולם – תהלים קלז ח. לפרועה – כמובן המילה בלשון חז"ל: לשלם. בעל עה"ב מביא כאן את המדרש מילמדנו (תנחומא) וארא ט מהד' בוכר אות ח, עמ' 23-24) ש"פרעה היה אחד מארבעה בני אדם שנבעלו כנשים... שהיה זכר ופרע עצמו כנקיבה". וכנראה על זה מוסב טור 55 ומובנו שפרעה שפך את זרעו לבטלה במשכב זכר. יעירה (?) – אינני יכול לפרשו. תרוץ לחוגב – על פי קהלת יב ה-ו: "ויסתכל החגב... ותרוץ גלת הזהב"; וראה ברש"י שם: החגב, אלו העגבות, ותרוץ, לשון רציצה, גלת הזהב, זו האמה. ארץ לא זרועה – השווה בראשית לח ט; והלשון על פי ירמיה ב ב.
- 57-58. שמות ה ב, ד. מוטות עול לשברה – ויקרא כו יג. עה"ב: "כן תפריעו כלה, פי' מי [ה'] שכן תפריעו את העם ממעשיו".

59. עבור מעברה – על פי ישעיה י כט.
61. ריעים וכו' – משה ואהרן. צירי אמנה – שליחים נאמנים, השווה משלי כה יג. משיבי מלחמה שערה – ישעיה כח ו.
62. חשו – מיהרו. לשולחם – להקב"ה. דברי אמת – קהלת יב י.
63. זקוקתך – כלתך, על פי קידושין ו ע"א: "הרי את זקוקה לי מקודשת". כמיהה מאד – מתגעגעת מאוד, על פי תהלים סג ב. מן העפר לנערה – ישעיה נב ב.
65. ומאז באנו לדבר בשמך – שמות ה כג. אלהי העברים – שם ה ג.
66. אויב אטם וכו' – תהלים נח ה-ו. לקול חברים – משה ואהרן. עה"ב: "לקול חברים שעשה פייט, פי' בשביל קול חברים שלא ישמעם, כמו ואמר פרעה לבני ישראל" (שמות יד ג, שגם שם הפירוש: בשביל ישראל).
67. מי ומי וכו' – שמות י ח, יא. 68. פרעה האשים את משה ואהרן שהם אינם אומרים את האמת, ראה שמות רבה, עמ' 259: "מי שאומר דבר זה [בנערנו ובזקנינו נלך] אין דעתו אלא לברוח".
69. בנאמנים – המכות, השווה דברים כח נט. זה בא והולך – עה"ב: "פי' לא היה הולך עד שהיה בא אחר תחילה".
70. ולא נפגע – עה"ב: "כמו אין שוטה נפגע" (שבת יג ע"ב). סחוב והשלך – ירמיה כב יט.
71. וירדיו אחרון – המכה האחרונה; "ירדיו" היא מילה פייטנית, ראה צונץ (לעיל בהערות לטורים 30-29), עמ' 396. ותהום כל פלך – על פי רות א יט.
- 74-73. ליל נלקחה וכו' – ראה פרקי דר' אליעזר פכ"ו: "באותו הלילה שנלקחה שרה אמנו אותו הלילה ליל פסח היה והביא הקב"ה על פרעה ועל ביתו נגעים גדולים להודיע שכן הוא עתיד להכות את מצרים בנגעים גדולים שנא' וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים (בראשית י"ב י"ז)". בית לצון – ביתו של פרעה. בשמות רבה, עמ' 257, מובא הפסוק "אם ללצים הוא יליך" (משלי ג לד) בקשר לפרעה. עיתה שימור לבת וכו' – עה"ב: "שבאותו לילה יצאו ממצרים. ודרשו רבותינו, ליל שמורים אחד במצרים ואחד לעתיד. בפ"ק דראש השנה (יא ע"ב) לילה המשומר לעתיד לבוא". וראה בהערות אורבך, שם. ולקיצון – ולעתיד, מלשון קץ.
75. דמים בסוסה וכו' – על פי יחזקאל טז ו, והשווה מכילתא דר' ישמעאל, מהד' הורוביץ-רבין עמ' 14: "נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך" (יחזקאל שם). חופזה צאת – הקב"ה מיהר את הגאולה, ראה לעיל, טור 13.
76. היפה בנשים וכו' – פסוק זה נדרש בשיר השירים רבה על יציאת מצרים.
77. אחר נהפך לבכם וכו' – שמות יד ה. עה"ב: "לרדוף אחריהם, להחזירם לעבדות".
78. משכם ים והשליכם במידה וכו' – הגירסא בעה"ב היא "משנסים השליכם" ופירש: "מלשון וישנס מותניו (מ"א י"ח מ"ו), פי' מצרים שהיו [משנסים] עצמם על ישראל השליכם לים, מידה כנגד מידה שהשליכו זכוריהם למים". גזירה – רמז ללשון "לגזור ים סוף לגזרים" (תהלים קלו יג) וגם ללשון "גזירה", שהקב"ה גזר עליהם במידה שווה, במידה כנגד מידה.
79. נקודות ותורים יתרים וכו' – עה"ב: "הוא שנ' תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף (שיר השירים א' י"א) ודרשו רבותי תורי זהב, זה בית הים, עם נקודות הכסף, זו בית מצרים, על כן אמרו גדולה בית הים מבית מצרים וזהו שיסד ותורים יתירים... כשעלו מן הים לקחו יותר ממה שלקחו כשיצאו ממצרים". וזה מיוסד על מכילתא דר' ישמעאל, עמ' 47, וראה בעה"ב ובהערות שם. כתרים דוד הנזירה – הקב"ה עיטר אותם בכתרים, השווה שבת פז ע"ב: "כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה קושרים לו שני כתרים". אבל לא מצאתי את העניין של קשירת כתרים בשעת קריעת ים סוף.
80. עזרה – מעבר לתפילת "עזרת אבותינו" ששם שולב "זולת" זה בתפילה.